

Zpráva o jezech na horním a středním Labi z roku 1554 (a jejich způsobilosti k voroplavbě)¹

František Iša

Report on the weirs situated on the upper and middle course of Elbe (Labe) from 1554 (and their capacity for timber rafting). A report written in 1554 by the commission established by Ferdinand II, Archduke of Austria and governor of Bohemia includes new valuable information on the subjects of weirs located on the upper and middle course of the Elbe river. This report describes their technical suitability for transporting timber from the deep woods of the Giant Mountains foothills to the silver mines near Kutná Hora and further into the lowland region Polabí. In addition to the transcription of this report, the author also describes the circumstances of its creation.

Key words: Elbe river • weirs • sluice • timber rafting • early modern era

Úvod²

16. století znamenalo pro české země období relativního klidu, míru a náboženské tolerance. Jistá izolace, kterou země zdědila po předešlém století, se pod vlivem zahraničních i domácích impulsů rozplynula a docházelo k všeobecnému rozvoji hospodářství, techniky, věd i umění. Příznivé klima nahrávalo také uskutečňování odvážných myšlenek a náročných projektů, které se však neobešly bez odpovídajícího technického, ekonomického a personálního zajištění.

K charakteristickým rysům této doby patří také časté kolektivní úřadování a získávání věrohodných informací a dobrozdání prostřednictvím různých ad hoc svolávaných komisí. Podle zaměření a důležitosti komise se její členové rekrutovali z řad vyšších i nižších úředníků, místních elit a odborníků na posuzovanou problematiku. Tak například námi sledované hydrologické poměry nejčastěji posuzovali

¹ Národní archiv (dále NA), fond Stará manipulace (dále SM), k. 1544, inv. č. 2449, sig. N40/1 sv. 2, *Relacy o plavení dříví k Horam Kutnam*, přednesena 5. srpna 1554.

² Příspěvek vznikl jako součást vědecko-výzkumné činnosti NPÚ v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace, financované Ministerstvem kultury ČR, jako výstup výzkumného cíle Tematické průzkumy památek č. H99H3010110.

pražští přísežní zemští mlynáři.³ Jmenovaní komisaři se ve smluvený čas sjeli na určeném místě a podle požadavků zřizovatele komise prozkoumali danou oblast, stavbu či problém a případně vyslechli i místní obyvatele. Komise kupříkladu oceňovaly panství,⁴ zkoumaly stav lesů,⁵ popisovaly škody,⁶ prověřovaly návrhy staveb,⁷ případně jejich způsobilost k určité činnosti atp. O svém šetření sepsali písemnou zprávu dobově nazývanou *relace*, jejíž vyznění mohlo ovlivnit další kroky iniciátora a příjemce zprávy.

Správná interpretace zprávy se odvíjí od znalosti motivu zřízení komise a místního i dobového kontextu, neboť jinak úkolované (a složené) komise zajímaly odlišné skutečnosti. U některých zpráv je znatelná rovina reálného popisu (někdy se mohou i nezáměrné zmínky ukázat jako velmi cenné) a rovina normy, slibu či záměrného klamání komisařů. Zvláště patrné je to u zpráv sepsaných pro vedení soudních pří, ale i ty mohou přinášet cenná zjištění.⁸

Mezi zprávy, které posuzují stav několika staveb a navrhují možná zlepšení, patří také námi sledovaná „*Relacy o plavení dříví k Horam Kutnam*“ z roku 1554. Zpráva zachycuje terénní poznatky komisařů, kteří ve spolupráci s místními plavci prozkoumali jezy na horním a středním Labi v úseku od Těšnovského mlýna u Dvora Králové nad Labem po Kutnou Horu. Zpráva jen letmo zachytila také krátký úsek řeky Orlice v blízkosti Hradce Králové. Vzniku zprávy předcházelo usnesení zemského sněmu z roku 1553, které požadovalo povolení svobodné plavby (viz dále) na Jizeře

³ Martina MAŘÍKOVÁ. Přísežní zemští mlynáři. In *Vodní mlýny IV*. Rožmitál pod Třemšínem, 2012, s. 22–24.

⁴ NA, SM, k. 1952, sig. R54/2, f. 3rv, list české komory Felixovi Kunešovi z Jemníka o zřízení komise na ocenění statku Kocléřov, koncept, 1594.

⁵ NA, SM, k. 2370, sig. T9/6/I, fol. 78r–96r, zpráva komise o stavu lesů v Krkonoších, 1609. Část publikoval František ZUMAN. Východní Krkonoše r. 1609. In *Československý háj*, roč. XII, 1935, s. 264–273; V úplnosti publikoval až Jiří LOUDA jako přílohu druhého vydání publikace Miloš BARTOŠ. *Nejstarší obrazová mapa Krkonoš – Hüttelova mapa*. Vrchlabí, 2012, 2. vyd., 60 s.

⁶ SOkA Trutnov, Archiv města Dvora Králové nad Labem I., k. 76, sig. 76/104, zpráva o povodni na Královédvorskú, 1648.

⁷ NA, SM, k. 2375, sig. T9/52, kladné dobrozdání hejtmana Felixe Kuneše z Jemníka a lesmistra Caspara Nusse z Ragersdorfu na stavbu mlýnce u vsi Žďárné (dnes Horní a Dolní Žďár), 1591.

⁸ Dvě téměř protichůdné zprávy o pochůzkách komorníků úřadu desek zemských se spornými stranami dovolily lokalizovat zaniklou středověkou ves. Viz František IŠA. K lokalizaci zaniklé vsi Psáry (Psáře) pod Vyšehradem. In Jarmila ČIHÁKOVÁ (ed.). *Staletá Praha*, 30, 2014, č. 2, s. 48–64.

a Labi a majitelům jezů ukládalo povinnost vybavit nebezpečné jezy vorovými pro-
pustmi pro snazší plavení dřeva.⁹

Historické jezy

Jezy jsou vodní stavby, které přehrazením vodního toku¹⁰ vzdouvají hladinu řeky do potřebné výše, aby soustředily spád toku do místa jeho využití (např. ve mlýně). Na rozdíl od přehrad tato tzv. jezová zdrž (stavba jezu a voda v délce vzdutí) s vodou nijak nehospodaří.¹¹ Z jezu, kterému se v raném novověku říkalo častěji *stav*, se část vody dočasně odváděla náhonem na vodní kola mlýnů, hamrů, pil, papíren, drtíren rudy, vodáren a dalších provozů poháněných vodní silou. Na jezích často začínaly také umělé kanály pro napájení rybníčních soustav i drobné vodoteče vedoucí do vesnic a polí. Tato vazba jezů s poháněnými i napájenými objekty na dlouhá staletí „fixovala“ pozice jezů v krajině.

Historickým jezům předindustriální éry se zatím nedostávalo soustavnější badatelské pozornosti, a tak vedle povšechných zmínek v encyklopedické literatu-
ře¹² a několika málo průkopnických příspěvků lokálního charakteru¹³ zpřístupňují nejucelenější pojednání o historických jezích úvodní pasáže technické literatury

⁹ *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu (dále SČ) II. 1546–57.* Praha, 1880, bod 235, s. 655.

¹⁰ Tam, kde se provozovala čilá lodní doprava, přehrazovaly jezy většinou jen část toku nebo využívaly jeho větvení v místech ostrovů. Na podporu lodní dopravy došlo v 2. polovině 18. století k prolomení mnoha jezů mezi Prahou a Litoměřicemi v šíři 40–50 sáhů (cca 24–30 m). Viz Josef PODZIMEK (ed.). *Dolní Labe.* Praha, 1976, s. 32 a 39.

¹¹ Aleš HAVLÍK. *Jezy.* 2007 [http://hydraulika.fsv.cvut.cz/Vin/ke_stazeni/Jezy.pdf], s. 1–2.

¹² Luboš NOVÝ (ed.). *Dějiny techniky v Československu do konce 18. století.* Praha, 1974, zejm. s. 182–184; Josef PETRÁŇ (ed.). *Dějiny hmotné kultury II./I. Kultura každodenního života od 16. do 18. století.* Praha, 1995, s. 929–931. Historické jezy zde vesměs vystupují pouze na pozadí kapitol o vodní dopravě a mlýnech.

¹³ V 60. letech se František Malý věnoval dosti specifické situaci deseti pražských jezů. Viz František MALÝ. *Pražské jezy v historii vývoje hlavního města.* In *Památková péče*, 26, 1966, s. 80–88. Za upozornění na článek děkuji Martině Maříkové. Zajímavá zjištění přináší také archeologický dohled Daniela Stráníka na rekonstrukci jezu Lišák u Rabštejna nad Střelou. Viz Daniel STRÁNÍK. *Rabštejn nad Střelou – rekonstrukce jezu Lišák.* Nálezová zpráva o archeologickém dohledu. Mariánská Týnice, 2012, 12 s., uloženo v ArÚ AV ČR, Praha; TÝŽ. *Archeologický výzkum jezu „Lišák“.* In *Vlastivědný sborník: čtvrtletník pro regionální dějiny severního Plzeňska*, 22, č. 3, Mariánská Týnice, 2012, s. 12–15.

a vysokoškolských skript o vodním stavitelství.¹⁴ Těm však zpravidla schází určitý historický přesah. S ohledem k edičnímu zaměření a omezenému rozsahu příspěvku se zde bohužel nemůžeme problematice historických konstrukcí jezů věnovat do té míry, jak by si tato problematika zasloužila.

První písemné zprávy o jezech pocházejí již z období starověku a až do poloviny 19. století se jezy obvykle budovaly s pevnou výškou přelivné hrany (vrcholová část koruny jezu). Dnes bychom je tedy řadili do skupiny pevných jezů, jaké se dosud užívají na malých a středních tocích.¹⁵ Většina konstrukčních řešení jezů má v příčném řezu přibližně trojúhelný profil, který lépe odolává podemletí. Na návodní straně (směřující proti proudu) se těleso jezu zvedá ze dna v nadjezí, vrcholí přelivnou hranou a na vzdušní straně zase klesá do podjezí.

Podle orientace tělesa jezu vůči řečišti rozlišujeme jezy na kolmé, šikmé nebo boční, existují i lomené či zakřivené varianty (obr. 2a). S rostoucí délkou přelivné hrany se totiž zvyšuje kapacita jezů (důležitá především za povodní)¹⁶ a odolnost proti vymílání. Také vzduť níže položeného jezu, dosahovalo-li k patě jezu, pomáhalo chránit podjezí. Šikmé jezy mohou také svádět vodu k jedné straně řeky (v Praze tak Fr. Malý předpokládá preferenci pravého staroměstského břehu).¹⁷ V úvahu přichází také snaha předcházet zanášení řeky a chránit břehy před vodní erozí.

Nejjednodušší historické jezy propouštěly vodu a měly zpravidla dočasný charakter (obr. 2b). Konstruovaly se jako prahy z haťových válců ukotvených kůly k říčnímu dnu či klínovité konstrukce z klád stromů proložených kameny.¹⁸ K nim můžeme řadit i tzv. „plot“ sestavený z řady kůlů propletených mlázím,¹⁹ který sloužil také jako past na ryby.²⁰ Jednoduché kamenné jezy zase tvořil kamenitý násyp, který někdy

¹⁴ Z nejprínosnějších technických prací zmiňme alespoň následující práce: Aleš HAVLÍK. *Jezy*. 2007 [http://hydraulika.fsv.cvut.cz/Vin/ke_stazeni/Jezy.pdf]; František JERMÁŘ. *Jezy. Stavby a konstrukce*. Praha, 1959, 606 s., zejm. s. 19–38; Miloslav PRŮCHA. *Jezy* (vysokoškolská skripta ČVUT). Praha 1982, 292 s., zejm. s. 3–29; Karel SCHEINER, Hugo FRANZ. *Pamětní spis o státním stavitelství vodním a plavbě v království českém*. Praha, 1891, s. 54; Jiří SOUKUP. *Pražské jezy, mlýny, vodárny a nábřeží*. Praha, 1905, 95 s. Autor děkuje jednomu z recenzentů za cenná doporučení a omlouvá se, že je bude moci plně docenit až v jinak koncipovaném příspěvku.

¹⁵ Daniel STRÁNÍK. *Archeologický výzkum*, c. d., s. 12.

¹⁶ Aleš HAVLÍK. *Jezy*, c. d., s. 6–7.

¹⁷ František MALÝ. *Pražské jezy*, c. d., s. 81.

¹⁸ Aleš HAVLÍK. *Jezy*, c. d., s. 9.

¹⁹ Josef PETRÁŇ (ed.). *Dějiny hmotné kultury II./I.*, c. d., s. 929–931.

²⁰ František MALÝ. *Pražské jezy*, c. d., s. 80.

vyztužovaly piloty zaražené (dobově „zabraněné“) do podloží. Díky velké propustnosti tyto konstrukce špatně odolávaly vymílání.

Konstrukčně dokonalejší jezy se dělí na tři základní typy: srubové (obr. 2c), s jednoduchou hradící stěnou (obr. 2d) a jezy s výplní (obr. 2e).

Jádro srubových jezů tvořila trámová konstrukce pobitá fošnami, jejíž stabilitu zajišťovala výplň z lomového kamene a jílu. Vodotěsnost závisela na kvalitě výplně a těsnosti obkladu návodní strany. Tyto jezy se budovaly tam, kde podloží nedovolovalo beranit do říčního dna svislé prvky. Základ jezů s jednoduchou hradící stěnou naopak tvořila souvislá pilotová či štětová stěna zaražená do podloží. Vodorovný trám osazený na jejím vrcholu vytvářel přelivnou hranu. Dokonalejší typ jezů s výplní se skládal z jedné až tří dřevěných štětových stěn a několika řad pilotů zaražených do podloží mezi nimi. Na vrcholu poslední štětové stěny se na vzdušné straně opět nacházel vrcholový trám vytvářející přelivnou hranu.²¹ Vrcholy stěn i pilotů spojoval systém trámů a příčných převázek a do vzniklých rámových oken se klínvalo kamenné obložení jezu, které vyčnívalo, aby chránilo dřevěné prvky. Těto konstrukce využívaly všechny pražské jezy²² i malý jez Lišák zkoumaný Danielem Stráníkem u Rabštejna nad Střelou.²³

Na konstrukce jezů se nejčastěji užívalo dřeva dubového, ale nezřídka i modřínového, borového²⁴ a patrně i jedlového.²⁵ Životnost dřevěných konstrukcí umístěných trvale pod vodou dosahovala 100 a více let. Prvky ve střídavém styku s vodou a vzduchem vydržely až 30 let, většinou však pouze 15–20 let.²⁶ I přes četné opravy a přestavby obsahují některé historické jezy konstrukční prvky středověkého původu (např. pražské jezy Staroměstský a Šítkovský).²⁷

Ne vždy se potřeby lidí, kterým řeka poskytovala živobytí, nacházely ve vzájemném souladu. Zatímco mlynáři usilovali o vysoké jezy (větší spád), voroplavbě vyhovoval přesný opak. Problém částečně řešilo budování vorových propustí, tzv. *vrat*. Již roku 1366 nařídil Karel IV. vybavit jezy na Vltavě, Berounce, Lužnici a Otavě vorovými

²¹ Daniel STRÁNÍK. *Archeologický výzkum*, c. d., s. 12–13.

²² František MALÝ. *Pražské jezy*, c. d., s. 80–88.

²³ Daniel STRÁNÍK. *Archeologický výzkum*, c. d., s. 12–13.

²⁴ Tamtéž, s. 12–13.

²⁵ Roku 1608 žádal Jindřich Šanovec z Šanova „... na spravování jezu ... a na jiné mnohé stavění ... mnoho kamenův, dubového a jedlového dříví ... 200 dubův a 22 kmenův jedlových...“ (zvýrazněno autorem). Viz NA, SM, k. 2335, sig. S258/21.

²⁶ Aleš HAVLÍK. *Jezy*, c. d., s. 11–12.

²⁷ Daniel STRÁNÍK, *Archeologický výzkum*, c. d., s. 13.

propustmi o šíři 20 loket (tj. cca 12 metrů). O labských jezech se však toto nařízení nezmiňuje.²⁸

Vorovou propust tvořilo několik na sobě ležících hranolově otesaných klád, které zapadaly do drážek v protilehlých pevných částech jezu. Toto konstrukční vylepšení jezu dovoluje dočasné soustředit tok řeky do propusti.²⁹ Po bezpečném proplutí vorů jezem se klády opět vrátily do drážek. V této souvislosti zaujme doporučení pražských přísedních zemských mlynářů z roku 1586, kteří po prozkoumání Vltavy a Labe od Prahy do Litoměřic doporučili, aby se prahy (dna) vorových propustí ukládaly 1/2 lokte (= cca 0,3 m) a prahy náhonů 1 1/2 lokte (tj. cca 0,9 m) pod cejch.³⁰ Výšky prahů jistě ovlivňovaly místní podmínky, nicméně požadavek na nižší položení prahu zdejšího náhonu ukazuje na obecnou snahu zachovávat činnost mlýnských a jiných provozů i při proplouvání jezem.

Na menších tocích totiž příjezd plavců výrazně omezil nebo zastavil provozy poháněné silou vody, což vedlo ke stížnostem na plavce a snahám o finanční kompenzaci. Příkladně to ukazuje žádost majitele nižborského hamru Jindřicha Šanovce z Šanova k císaři z roku 1607: „hamr zelený při samé řece jenž Berounka slove mám, a vrata i jez při ní... pokaždé, když se koli plaví, v témž hamru mém dělníci začasté zaháletí a státi musejí... příčinou zdržováním [od] týchž plavcův k nemalé škodě přicházeti musím... prosím... aby se mohlo tu v tom místě u hamru mého clo od plavcův vybírati“.³¹

Stavební úpravy jezů nemusely mít jen podobu vorových propustí, ale třeba i různých pastí na lapání ryb (slupi, přenosné vrše atp.). K roku 1558 jsme například informováni o nešvaru budování vysokých prkenných hradeb, které znemožňovaly lososům a rybám táhnout proti proudu. To zvýhodňovalo níže položené majitele jezů a zároveň komplikovalo dopravu po řekách. Počátkem roku se stavové usnesli na pokutě 25 kop grošů českých pro ty, kteří stavěli hradby vyšší než půl lokte nad cejchovanou výšku jezu, ale ještě v témže roce stavbu hradeb zcela zakázali pod pokutou 100 kop grošů českých.³²

²⁸ Miroslav HUBERT. *Dějiny plavby v Čechách I. Plavba veslová, plachetní, samotíží a vletem živou silou*. Děčín, 1996. s. 24–25.

²⁹ Jan ČÁKA. *Zmizelá Vltava*. Praha, 1996, s. 22–35.

³⁰ Josef PODZIMEK (ed.). *Dolní Labe, c. d.*, s. 39. Pojmem cejch (normální znamení, cinosura, normál či fix) se rozumí výšková značka, od které se odečítala obecně závazná výška přelivné hrany jezu či jiné vodní stavby. Cejchy v podobě měděných destiček vyměřovali a osazovali pražští přísední mlynáři přímo do konstrukce jezu, budovy mlýna nebo na přilehlý břeh. Viz Martina MAŘÍKOVÁ. Symbolika pražských přísedních mlynářů (cechovní pečeť a cejchy). In *Časopis Národního muzea. Řada historická*, roč. 185, 2016, č. 1-2, s. 39–48, zejm. 43–44.

³¹ NA, SM, k. 2335, sig. S258/19.

³² SČ III. 1558–1573. Praha, 1884, bod 8, s. 12; bod 17, s. 36.

Historické a plavecké názvosloví zprávy

Zpráva o jezech z roku 1554 obsahuje řadu dobových plaveckých výrazů, pro jejichž stručné vysvětlení jsme využili prací o voroplavbě v mnohem lépe poznaném povodí Vltavy.³³ Jak totiž naznačuje text zprávy i další známé prameny, řeč svérázné komunity plavců se na českých řekách příliš nelišila. Vykládané výrazy značí *kurzíva*, ty obsažené ve zprávě navíc *podtržení*.

Lidem, kteří *plouli* se dřevem a jiným nákladem po řekách, se říkalo *plavci*. Rekrutovali se nejčastěji z řad poddaných a cechovně organizovaných městských plavců. Nejlépe se plavilo suché jehličnaté dříví. Plavení syrového nebo dubového dřeva bylo pracnější (a dražší). Plavení dřevo zušlechťovalo, neboť pak lépe odolávalo škůdcům a méně „pracovalo“.³⁴

Kmeny k plavení se nejprve svezly na příhodné místo u řeky, tzv. *vaziště*. Zde se do otvorů na koncích klád o shodné délce zaklínovaly tři kmínky zvané *vořiny* a vše se svázalo *houžvemi*. Tak vznikal *vor* neboli *tabule* či *plť*. Vory mívaly mírně šípovitý tvar s přídí širokou kolem 4½ m a zádí cca 5½ m (širší konce klád). Jejich délka kolísala podle podmínek plavby i požadované délky kmenů až k 25 m. Houžvemi se vory svazovaly do řady zvané *pramen*. Mezery mezi nimi se nazývaly *stříhy*. Počet vorů v prameni kolísal, jeho celková délka dosahovala mnohdy i daleko přes sto metrů.

Na prvním voru, tedy *předáku*, se nacházela zpravidla tři *rudlata*, tedy řídicí vesla orientovaná shodně s kmeny pramene. Na pravé *pacholčí* straně voru bylo ještě boční veslo ve *slabejch*. Levé straně voru se říkalo *vrátenská*, protože se zde nacházelo veslo *vrátného*, hlavního člena plavecké party. Druhý vor a všechny následující mohly vézt náklad (kratší klády, polena, otýpky klestí, soudky s alpskou solí, chudé cestující atp.). Posádka pramene si vezla náhradní houžve a nejnnutnější nástroje k opravě a ovládání pramene. Nejčastěji dlouhý hák zvaný *okovec*, hole k odrážení a tzv. *vyhražovačku* na otevírání vorových propustí.

Jezy, dobově zvané také *stavy*, kolmo (či šikmo, tj. *pošikem*) přehrazovaly, tj. *hradily* řečiště, aby *vzdouvaly* hladinu vody do výše a odváděly stálé množství vody do

³³ Uvedené výrazivo vzniklo syntézou z následujících prací: Jan ČÁKA. *Zmizelá Vltava*, c. d., zejm. s. 22–35; Josef TLAPÁK. Z dějin křižovnické voroplavby po Vltavě v 16. století. In *Pocta nestoru české agrární historiografie*. Praha, 2003, s. 379–389. Další informace z pohledu jazykovědy lze čerpat z časopisu *Naše řeč* (zde i další relevantní příspěvky). Eugen RIPPEL. Z plavecké (vorařské) češtiny (I.). *Naše řeč*, roč. XVIII, 1934, č. 3, s. 65–75; TÝŽ. Z plavecké (vorařské) češtiny (II.). *Naše řeč*, roč. XVIII, 1934, č. 4, s. 97–105; Božena ZIMOVÁ. *Vorařský slang pražského Podskalí*. Rozpravy Československé akademie věd – řada společenských věd, roč. 75, seš. 7, 1965, 122 s. + mapka.

³⁴ Luboš NOVÝ a kol. *Dějiny techniky*, c. d., s. 132.

náhonu čili *strouhy*. Mlynáři někdy v rozporu s *cejchem* osazeným přísežnými mlynáři svévolně navyšovali jezy (kvůli spádu a dostatku vody). Pro snazší proplování, tj. *spouštění* pramenů jezem, se budovaly vorové propusti, nazývané *vrata* či *splavy*. Ty musely být dostatečně široké čili *prostranné*. Připlul-li pramen k uzavřené propusti, musel přirazit, tj. *chytit* ke břehu. Vrátný s pomocníky *vyhradili* vrata tím, že vytahali všechny *podlahy* na pevné části jezů, odrazili od břehu a propluli vrata. Opětovné uzavření vrat zajišťovali mlynáři.

Zpráva o jezích uvádí ještě další možnost podpory plavení. Pokud se uzavřela *stavidla* náhonu, stal se tok řeky *spadlivější* a plavci mohli k proplutí jezem využít veškeré vody v řece. Zpráva hovoří ještě o několika technických detailech. *Tesy neb fošny* označovaly silné otesané kmeny používané při stavbě jezů. Zpráva je zmiňuje v souvislosti s ponížením *prahu*, tedy přelivné hrany jezů, vorové propusti nebo ústí náhonu. *Kolí* označovalo piloty, kůly a kolíky různé síly. Pokud překážely plavbě, měly se odstranit nebo pobít ochrannou výdřevou, byly tzv. *oplankovány*. Prostor k plavbě zužovaly rovněž úzké lávky zvané *lavičky* nízko nad vodou. O řece hovoří písemné prameny i sněmovní usnesení (tzv. *svolení* či *artikuly*) často jako o *silnici na vodě*, nebo prostě o *vodě Labi*. *Fedruňk* (*fedrování*) obecně značí podporu či pomoc, opakem je *hyndrunk* (*hyndrování*).

Dálkovou plavbu dřeva měli jednodušší ti, kteří na to měli patřičné povolení. Zpočátku mělo formu ochranného listu (v podstatě vnitrozemského pasu). Povolení kladla zvláštní důraz na to, aby plavení nepoškozovalo cizí objekty v řece, zvláště jezy, mlýny a mosty.³⁵ Postupem doby se tyto písemnosti vyvinuly do podoby tzv. vrátenského patentu, jehož získání v 19. století předcházela zkouška před odbornou komisí. Plavbu vykonávala obvykle čtyřčlenná plavecká parta, která na obtížné úseky přibírala posily. Po doplutí se plavci pěšky vraceli proti proudu, aby plavili další pramen. V zimě lámali led, věnovali se drobným hospodářstvím nebo v lesích pomáhali s přípravou dřeva pro další plavbu.³⁶

Pozadí vzniku zprávy

Vodní doprava po „vodních silnicích“ představovala v raném novověku významnou alternativu k dopravě suchozemské. U dřeva a dalších objemných komodit představovala v podstatě jedinou ekonomicky únosnou formu přepravy na delší vzdálenosti.³⁷

³⁵ NA, SM, k. 905, sig. H83/2, žádost poddaného Jana Krčmáře k císaři o ochranný patent na plavení dřeva po Jizeře pro plaveckou partu + koncept povolení, 1589.

³⁶ Jan ČÁKA. *Zmizelá Vltava*, c. d., s. 22–35.

³⁷ Josef PETRÁŇ (ed.). *Dějiny hmotné kultury II./I.*, c. d., s. 929–931.

Zajišťovaly ji menší lodě (tažené proti proudu pomocí potahů), říční čluny a voroplavba, která se v 16. století provozovala na všech významnějších českých řekách, přestože je dostatečně poznána a zdokumentována převážně jen v povodí Vltavy.³⁸ Na horských bystrinách se plavily dřevěné špalky v nesvázaném stavu, které dělníci z břehů v případě uvíznutí postrkovali tyčemi zpět do proudu.³⁹ Tento neřízený způsob plavení však poškozoval břehy, jezy, náhony, pasti na ryby i jiná vodní díla, což se stávalo předmětem řady jednání zemského sněmu.⁴⁰ Problémové volné plavení přirozeně vyvolávalo i výraznější odezvu v písemných pramenech.

K prudkému růstu cen dřeva v Praze a Polabí kolem poloviny 16. století přispíval mimo jiné i stoupající počet obyvatel a rozvoj sklářství, hutnictví, pivovarnictví i dalších energeticky náročných odvětví. Situaci ztížila také náročná stavební obnova pražského levobřeží po požáru roku 1541, která vážala většinu dřeva plaveného po Vltavě, a tím jeho nedostatek v Polabí ještě vzrostl. Šlechta, která dosud plavbě příliš nepřála, vycítila příležitost, jak výhodně zhodnotit své lesy, a začala prosazovat tzv. svobodnou plavbu. Tou se rozuměla doprava po „vodní silnici“ neomezovaná cly, mýty a jinými právy vlastníků a uživatelů jednotlivých úseků řek.⁴¹ Za situace, kdy nejvyšší zisky skýtalo plavení dřeva do Polabí, se šlechtičtí podnikatelé snažili minimalizovat své náklady pomocí svobodné plavby na zemských sněmech, ovšem pouze pro svůj urozený stav. Roku 1553 požádali stavové panovníka o svobodnou plavbu na Jizeře a Labi a teprve roku 1567 si vymohli svobodu plavby na Vltavě. Roku 1575 již přišli s požadavkem svobodné plavby „dříví i jiných věcí“ na všech českých řekách. Jednání roku 1578 pouze upřesnila, že svobodného plavení dřeva a zboží pro vlastní potřebu mohou ostatní stavy využívat jen za komplikovaných podmínek na opravy obecních budov a kostelů. Šlechta tím ve věci svobodné plavby

³⁸ Ze základních zaslouží zmínku alespoň: Miroslav HUBERT. *Dějiny plavby*, c. d., s. 150; Jan ČÁKA, *Zmizelá Vltava*, c. d., s. 335; František HOLEC. Obchod s dřívím v Praze ve 14.–17. století. *PSH*, 6, 1971, s. 5–100; Vladimír SCHLEUFER. Počátky voroplavby v Čechách. In *Český lid*, 49, 1962, s. 9–15; TÝŽ. Voroplavba na jihočeských tocích v období pozdního feudalismu. *Český lid*, 54, 1967, s. 201–221; Josef TLAPÁK. Vývoj lesnictví. III. Vývoj těžby a dopravy dřeva. In *Pocita nestoru české agrární historiografie*. Praha, 2003, s. 339–347; TÝŽ. *Z dějin křižovnické*, c. d., s. 379–389.

³⁹ Jan ČÁKA. *Zmizelá Vltava*, c. d., s. 18–19.

⁴⁰ SČ IV. 1574–1576. Praha 1886, bod 67, s. 231. Dále např. bod 66, s. 221, bod 86, s. 295 (1575).

⁴¹ Plavba stejně jako rybolov a využívání vodní síly patřily do tzv. vodního regálu panovníka, který tok splavné řeky považoval za „královskou silnici“ a „silnici po vodě“. Viz František HOLEC. *Obchod ...*, c. d., s. 46–49. Za dosud ne zcela jasných okolností přešla vlastnická práva k vodotečím na držitele příslušných pozemků (břehů). Viz Martina MAŘÍKOVÁ. *Příšežní ...*, c. d., s. 22–24.

dosáhla svého a na tom již zůstalo.⁴² Je však třeba říci, že „osvobozené“ vory tvořily jen zlomek celkového objemu voroplavby.⁴³

V letech 1547–1550, tedy nedlouho před vznikem zprávy, se podařilo pro dopravu alpské soli úspěšně splavnit úsek Vltavy od Českých Budějovic do Prahy. Došlo k vylepšení 24 jezů o samostatné propusti určené pouze pro lodě a vory s císařskou solí, postavení potahové stezky pro tažení lodí proti proudu a zřízení loděnice na stavbu typických solních lodí zvaných *cíle* nedaleko Českých Budějovic.⁴⁴

Sledovaný úsek horního a středního Labe tvořil v minulosti významnou dopravní spojnici lesnatých oblastí Hradeckého kraje s Polabím a věčně hladovými kutnohorskými doly. Až na několik časově a místně izolovaných výjimek⁴⁵ se však dosud voroplavbě v povodí Labe nikdo systematicky nevěnoval, a tak mají následující řádky jen omezenou platnost.

Na středním Labi se dřevo plavilo přinejmenším od vrcholného středověku. Postupné stoupání těžby a plavby dřeva proti proudu orientačně dokládají i vybrané zmínky v pramenech, jako spor Kutnohorských s Kolínskými o právo skladu dřeva v roce 1363,⁴⁶ privilegium na stavbu mostu v Pardubicích z roku 1494,⁴⁷ či důležité obdarování Jaroměře clem z dřeva plaveného po Labi v roce 1521.⁴⁸ List hradeckého primase Kutnohorským z roku 1536 obsahuje cenné svědectví o stavu voroplavby a souvisejících úprav řečišť ve sledované oblasti. Uvádí se v něm, že plavení dřeva vážně především kvůli malému počtu dřevařů i plavců, nezpůsobilo řeku a odporu některých vrchností ke kácení. Připojený náčrt vodních cest označuje za počátek

⁴² František HOLEC. *Obchod ...*, c. d., s. 46–49.

⁴³ Žďákovice u Orlíka, za rok 1581 osvobozeno 1798 z 15 647 vorů. Tamtéž, s. 37–38.

⁴⁴ Miroslav HUBERT. *Dějiny plavby*, c. d., s. 26–34.

⁴⁵ Z významnějších prací zmiňme alespoň: Zdeněk BÍČÍK. Plavení dřeva po Labi na Pardubicku. In *Historie plavby a obchodu na Labi*. Praha, 1971, s. 129–132; Karel HERČÍK. Z dějin těžby a plavení dřeva v Krkonoších v 16. a 17. století. In *Krkonoše – Podkrkonoší*, 3, 1967, s. 83–94; Miroslav LANDA. Vývoj plavby dřeva na Labi, dnešní stav a možnosti. In *Historie plavby a obchodu na Labi*. Praha, 1971, s. 107–118; Zlata ŠÁMALOVÁ. *Historie vodní cesty na dolním Labi. Výstavba zdymadla Střekov*. Hradec Králové, 2009, 32 s.; TÁŽ. *Labe a Orlice v Hradci Králové. Historie říčních staveb*. Hradec Králové, 2007, 32 s.; TÁŽ. Hesla: jez, Labe – voroplavba, Orlice – voroplavba, vodní pevnost a vodní toky, In *Encyklopedie města Hradce Králové A–M, N–Ž*. Hradec Králové, 2011, s. 217–219, 283, 413, 692–693, 694–965.

⁴⁶ Jaromír ČELAKOVSKÝ (ed.). *Codex juris municipalis regni Bohemiae II. (1225–1419)*, č. 403, 404, s. 585–587.

⁴⁷ Most přes Labe má být postaven tak, aby „plavci les plaviti bez překážky toho mostu mohli“. Viz Zdeněk BÍČÍK. Plavení dřeva po Labi, c. d., s. 129.

⁴⁸ Miroslav LANDA. Vývoj plavby dřeva na Labi, c. d., s. 108.

labské plavby okolí města Hostinné, na Orlici konstatuje probíhající voroplavbu, avšak u Úpy uvádí „tuto ještě není hotovo“.⁴⁹

Úsek Labe mezi Hostinným a Dvorem Králové nad Labem tak sehrával kolem poloviny 16. století důležitou roli nástupního prostoru labské voroplavby. Nebylo tomu náhodou, ale díky souhře několika příznivých okolností. Předně se mezi Hostinným a Dvorem Králové nad Labem rozkládal mohutný a silně zalesněný Kocleřovský hřbet. Klenot zdejšího lesního bohatství představoval zejména lesní komplex Království, který byl rezervován pro potřeby kutnohorských dolů. Dále teprve zde posiluje horskou říčku Labe několik vydatných přítoků a stává se z ní řeka způsobilá k voroplavbě. V neposlední řadě také blízkost královského věnného města Dvora Králové nad Labem poskytovala těžbě a plavení dřeva potřebné zázemí, na jehož panství mohl panovník (resp. česká komora) podstatně jednodušeji prosazovat své potřeby.

Mezi Hostinným a Dvorem Králové tedy musíme hledat místa vazišť, na kterých se z pokácených kmenů sestavovaly prameny vorů. Jedno z vazišť se nepochybně nacházelo ještě na severní straně Kocleřovského hřbetu. Hovoří pro to časté zmínky o plavcích z Chotěvic⁵⁰ a skutečnost, že jako první překážku v plavení do dalekého Polabí zpráva uvádí jez Těšnovského mlýna. Jako nejvhodnější místo pro vaziště se jeví louky pod soutokem Labe s Pilníkovským potokem, neboť dalších říčních kilometrech až k Těšnovskému mlýnu utiskují řeku příkrá úbočí. Přesnou polohu vaziště však zatím neznáme. Sevření svahů povoluje až na dohled od Dvora Králové v blízkosti městské šosovní vsi Verdek, kde se nacházelo další vaziště. Jeho umístění nahrával pozvolný sklon terénu, který dovozoval pohodlně svážet dřevo z lesů k řece, evidovat jej a sestavovat vory v těsné blízkosti vody. Potvrzuje to i snaha králova rádce a horního podnikatele Kryštofa z Gendorfu o koupi nebo směnu vesničky Verdek „pro zvláštní příležitost místa“ z roku 1556.⁵¹ Tato dvě vaziště jistě nebyla na sledovaném úseku řeky jediná.

Od roku 1565 sídlil ve Dvoře Králové lesmistr trutnovských lesů Mikuláš Wachtl z Pantenova,⁵² který však již následujícího roku navrhl přesunout těžbu do východních Krkonoš, neboť „při řece, jenž Úpa slove, lesů jistého dostatek jest, a ten že se

⁴⁹ Karel HERČÍK. Těžba dřeva pro kutnohorské báňské podniky v trutnovských a rychnovských lesích ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století. In *Práce Krajského muzea v Hradci Králové*, série B/3, 1959, s. 186–187.

⁵⁰ Archiv Národního muzea (dále ANM), Topografická sbírka F (dále Topo F), k. 42, Kutná Hora-ž, plavení dřeva k dolům.

⁵¹ NA, SM, k. 789, inv. č. 1037, sig. G11/14.

⁵² NA, SM, k. 2569, inv. č. 4039, sig. W168/5, uvedení Mikuláše Wachtla z P. na místo lesmistra a nákup dvora Vorlech, 1565.

bez takového velkého nákladu, kderý posavad od fůr placení činěn byl, po té řece až na Labe ... dodávati může.“⁵³ Následujícího roku přesídlil do (Horního) Starého Města (severně od Trutnova),⁵⁴ a začala nová, výrazně intenzivnější a organizačně i technicky náročnější etapa těžby a plavení dřeva z vlastních Krkonoš ke Kutné Hoře. Proti tradiční voroplavbě na Královédvorskú charakterizovalo novou éru volné plavení 2–4 m dlouhých dřevěných špalků nazývaných *klapy* (něm. Klötzer, Klotzholtz) a účast mnoha zahraničních odborníků a dělníků (především z alpských zemí). Plavení vysoko v horách se neobešlo bez výstavby řady akumulacních nádrží tzv. klauz, budování hrablí pro zachytávání špalků a v neposlední řadě i stavební adaptace jezů. Úpravy vodních toků, těžba a plavba dřeva, výroba dřevěného uhlí u Starého Kolína i přibližování po umělém plavebním kanálu Šífovka⁵⁵ k dolům a další navazující činnosti spoluvytvářely velkolepý projekt na zásobení stříbrného srdce království dřevem.⁵⁶ To je však již jiný příběh.

Pod dojmem této intenzivní těžby však některé lesnické práce⁵⁷ pomíjejí skutečnost, že tradiční voroplavba se z Podkrkonoší nevytratila. Četné zmínky nacházíme především o plavcích ze vsi Chotěvice u Hostinného. Například roku 1570 plavili pařezy z lesa Království ke Starému Kolínu a čelili i stížnosti na kvalitu jimi dodávaných latí a šindele, které nedosahovaly úrovně výrobků z povodí Orlice. Následujícího roku zase plavili vory dlouhého dřeva „do zát[o]ky při Horách Kutnách“. V pramenech se chotěvičtí plavci objevují i na počátku 17. století.⁵⁸ Předkupnímu právu Kutnohorských na plavené dřevo, se bránili obchodníci z Kolína, Nymburka a dalších měst v Polabí tak, že dřevo, řezivo i šindel kupovali přímo od plavců na živelně vznikajících trzích v okolí Týnce nad Labem.⁵⁹

⁵³ NA, SM, k. 2371, inv. č. 3681, sig. T9/6III, fol. [4r–5v], korespondence Mikoláše Wachtla z P. s arciknížetem Ferdinandem, 1565.

⁵⁴ J. BÖHM. Ueber die ehemalige Holtzflößerei im Riesengebirge und Caspar Nuss von Raigersdorf. In *Das Riesengebirge in Wort und Bild*, roč. 5, sešit 1-2, 1885, s. 44–49, zejm. 46.

⁵⁵ Alfréd SCHUBERT, Petra NAČERADSKÁ. O staré vodní cestě ke kutnohorským dolům. In *Památky středních Čech*, 17, č. 2, 2003, s. 56–61.

⁵⁶ Jiří WOITSCH. Lesní řemesla v raném novověku: koncept. *Český lid*, 97, 2010, č. 4, s. 352.

⁵⁷ Karel HERČÍK. Z dějin těžby a plavení dřeva, c. d., s. 83–94; Theodor LOKVENC. Lesní hospodářství. In *Krkonoše. Příroda. Historie. Život*. Praha, 2007, s. 473–484;

⁵⁸ ANM, Topo F, k. 42, Kutná Hora-ž, plavení dřeva k dolům: zpráva o návštěvě lesa Království, [1570]; Tamtéž, kvitance pro plavce, 1571; korespondence plavců o zálohy na plavení, 1605, 1611, 1612.

⁵⁹ ANM, Topo F, k. 42, stížnost Kutnohorských na překupování dřeva na Labi, 1573.

Roku 1588 zase musel trutnovský lesmistr Caspar Nuss z Rägersdorfu vysvětlit hejtmanům komorních panství v Polabí, proč jim nedodal slíbené dřevo. Nuss odpověděl, že plavci odmítli „... jarním časem, když sněhové vody dou“ plavit připravené dlouhé dřevo (tedy vory), protože by nedokázali beze škod překonat jezy ve Stanovicích a Heřmanicích, které jejich majitelé každoročně navyšují.⁶⁰ Z nymburských písemností zase víme, že roku 1593 plavil i těšnovský mlynář Matouš Efmerka „dvoje poloulesí na němž habří jest“.⁶¹ Roku 1611 pak Nymburští nakoupili „dříví splavní, duby, prkna, šindele“ přímo ve Dvoře Králové a mimo jiné zaplatili „od břehův, kde se dříví sbíjelo... od splavení dříví... Item plavcům na spropitný“.⁶² Uvedené zmínky dokládají, že sezónní voroplavba (při tání sněhu a po vytrvalejších deštích) probíhala na horním Labi po celé 16. století.

V souvislosti se sledovanou zprávou stojí za zmínku, že v některých labských jezích se již před výjezdem komise prokazatelně nacházely vorové propusti (například na jezu Hrobského mlýna u Kolína⁶³). Blíže nepopisované jezy, které zpráva označuje jako dobře splavné, tak mohly být již před rokem 1554 vybaveny vorovými propustmi.

Zpráva o jezích z roku 1554

Na zemském sněmu, zahájeném 20. února 1553, zastupoval českého krále jeho druhorozený syn a český místodržitel arcikníže Ferdinand. Stavové se mimo jiné usnesli na požadavku svobodné plavby po Labi a Jizeře k dopravě dřeva a povinnosti majitelů problémových jezů zřídit v nich prostorné vorové propusti pro snazší plavení.⁶⁴

⁶⁰ NA, SM, k. 1544, sig. N40/1 sv. 2, [fol. 298–299].

⁶¹ SOkA Nymburk, Archiv města Nymburka (dále AMN), Registra korespondence 1591 až 1595, fol. 250rv. Za poskytnutí všech nymburských zápisů děkuji Michalu Plavcovi.

⁶² SOkA Nymburk, AMN, Příjem a vydání na důchodě obecním, zádušním a špitálském 1611–1613, fol. 32r a 38r.

⁶³ NA, SM, k. 1544, sig. N40/1 sv. 2, odpověď hrobského mlynáře Jiříka na stížnost Jana Licka z Rýzmburka, 1552.

⁶⁴ „Item, na tomto sme se také kníže a stavové snesli a J. M. arciknížecí za to prosíme, aby J. M. arciknížecí k J. M. Kr. přimluviti se, aby J. M. Kr. své milostivé povolení k tomu dáti a toho dopustiti ráčil, aby silnice na vodách, totižto na Labi a Jizeře, svobodné byly, a kdež toho potřebí jest, aby na těch vodách vrata prostranná zdělána byla, tak aby lidé k potřebám svým dříví plaviti a jedni druhým volně dodávati mohli, poněvadž na tento čas J. M. Kr. Jizery na větším díle v držení býti ráčí.“ Viz SC II. 1546–1557, Praha 1880, body 233. s. 643, bod 235, s. 655.

Král Ferdinand požadavek stavů posléze (není známo kdy přesně) potvrdil a přislíbil ustanovení dodržovat i na svých panstvích.⁶⁵

Nedlouho poté arcikníže sestavil tříčlennou odbornou komisi, která měla na Labi a Orlici shlédnout všechny mlýny, jezy a jiné překážky v plavení dřeva za velké i malé vody a zvážit potřebné úpravy ve prospěch plavby ke kutnohorským dolům i jiným potřebám. Do komise byli jmenováni: královský rada rytíř Jakub Hruška z Března,⁶⁶ správce úřadu nejvyššího mincmistra Petr Hlavsa z Liboslavě⁶⁷ a královský stavitel Pražského Hradu Hanuš Tyrol⁶⁸ (jeho účast v komisi není zcela jistá – pod výslednou zprávou podepsán není). Dne 5. července 1554 se arcikníže Ferdinand obrátil otevřeným listem na všechny pozemkové vlastníky a obyvatele při Labi a Orlici, kterým nařídil, aby vyslanou komisi všemožně podporovali. Činil vše pro to, aby se neopakovaly výpadky dodávek dřeva pro kutnohorské doly a následné ztráty jako na jaře tohoto roku.⁶⁹ Na základě svých zjištění a výpovědí zdejších plavců sepsali Jakub Hruška a Petr Hlavsa písemnou zprávu, která byla 5. srpna 1554 přednesena radům české komory a patrně i arciknížeti Ferdinandovi.

Text zprávy byl transkribován podle obecných edičních zásad pro starší raně novověké texty se snahou o srozumitelnost textu i zachování stěžejních znaků archaické češtiny.⁷⁰ Tučně psané znaky v závorkách odkazují na přiloženou rekonstrukční mapu (obr. 1).

⁶⁵ „Item, jakož jsou se stavové strany jezů na Labi i jiných řekách snesli: to J. M. Kr. při takovém jich stavuov snešení zuostavovati a k tomu milostivě povolovati i také na panstvích J. M. Kr. aby též zachovávalo bylo, opatřiti poručiti ráčí.“ Viz SČ III. 1558–1573. Praha, 1884, bod 7, s. 6–8. Ferdinandovu nedatovanou odpověď editoři zařadili k roku 1558.

⁶⁶ Rytíř Jakub Hruška z Března pocházel z Žatecka. V letech 1546–1547 působil jako proviantmistr (správce vojenského zásobování) a od roku 1552 jako královský rada. Viz Ottův slovník naučný (dále OSN), díl XI., 1897, heslo Hruška z Března, s. 809.

⁶⁷ Petr Hlavsa z Liboslavě působil jako úředník mince v Kutné Hoře a roku 1547 byl zvolen do stavovského výboru pro uspořádání mincovních poměrů v Čechách. V období 1553–1561 vykonával funkci správce úřadu nejvyššího mincmistra v Čechách. Viz OSN, XI., 1897, heslo Hlavsa z Liboslavě, s. 356–357.

⁶⁸ Hanuš Tyrol (Hans Tirol) pocházel z Augšpurku z malířské rodiny. Před příchodem na pražský dvůr působil jako augšpurský městský stavitel a zodpovídal především za opevnování města. V Čechách se podílel na dostavbě letohrádku královny Anny, letohrádku Hvězda a přestavbách řady (především komorních) zámků v Polabí. Viz [https://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Tirol].

⁶⁹ NA, fond Královská registra (dále RK), kn. 53, f. 84v.

⁷⁰ Ivan ŠTOVÍČEK (a kol.). *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*. Praha, 2002. 117 s. Zpráva byla přepsána do současné

„Relacy o plavení dříví k Horam Kutnam [etc.]⁷¹

Nejjasnější arcikníže pane pane náš nejmilostivější. Jakož ste nás s listem věřícím na vodu Labe [I.] a Vorlici [II.]⁷² k spatření a ohledání na týchž vodách stavův aneb jezův přes kderé by plavci dříví plaviti a z nich spouštěti a ku potřebě Horam Kutnam dodávati nemohli, vyslati a o tom milostivě poručiti ráčili. Jakej sme kde při kderém tom stavu nedostatek ku překážce plavení toho dříví našli, tomu z artikulův níže položených milostivě porozuměti ráčíte.

Nejprv jest nám ukázán první stav na vodě Labi při mlejně Tošiovským [A]⁷³ v gruntích pana Petra Boreckého [z Železna a na Tremešné]. Kterýžto stav jest velmi pošikem dlouhý a sprostá udělaný, a v něm vrat žádných není. Přes kderýžto stav plavci s těžkostí dříví plaví a na něm často váznou a z něho se pracně dobejvají. Kderýžto stav nemůž dobře opraven býti, než aby znovu dělán byl. A to blíž od mlejna. Bude kratčí, kdež pak nadepsaný pan Petr Borecký v tom jest nám se dal volně najíti, že chce pro takovou JM královské potřebu dáti novej stav a v něm vrata podle sněmovního svolení udělati, aby plavci dříví volně plaviti, a ku potřebě JM královské Hory Kutny fedrovati mohli. Jen aby JM královská ráčil jemu proti téměř mlejnu z druhé strany Labe kus břehu změnou dopříti. A on chce proti tomu JM královské tolikéž zase jiného břehu svého pod tím místem odstúpiti a to aby bylo pořád

grafické soustavy s důrazem na zachování shodné fonetické znělosti. Podle dnešních zvyklostí byla upravena: velikost písmen, dělení slov, diakritická a interpunkční znaménka (při zachování naznačeného dělení původního textu), četnost souhlásek, nejsou-li foneticky uplatněny (*oppatzenij, ffošsnami*), psaní spřežek a diftongů (*ss > š, ie > ě, í, e; rz > ř; cz > č, c; au > ou* (uo zachováno), sjednoceno psaní *i-j-y, j-g, u-v-w* a vypuštěno nepřízvučné *h* (*vrattha*). Psaní *s-z* bylo ponecháno podle předlohy. Všeobecně známé pojmy nahrazují ustálené zkratky např. *J[eho] M[ilost] K[rálovská] čí C[ísařská] = JMK čí JMC* atp. V ostatních případech došlo k rozvedení zkratek bez upozornění (*g[es]t = jest, sto[h]o = stoho, král[ovský] = královský* atp.). Slovo *prziesen* prepisováno v podobě přeseň [tj. přes ten jez]. Jména osob a míst transkripcí zachovává v pokud možno autentické podobě. Místní a pomístní jména doplňuje znak, který odkazuje na místa v rekonstrukční mapě sledované oblasti (obr. 1).

⁷¹ Na adresní straně je text „Relacy o plavení dříví k Horam Kutnam“ i pozdější kancelářské poznámky jiných písařů. Vpravo dole důležitá poznámka o přednesení relace arciknížeti „S. Augusti Anno [15]54 tato relaci jest přeslyšána <Arcyuv> a což bylo potřebí na to psáti z uvážení JM arciknížete a pánuov ta psaní vyšle sám“ a věčné označení spisu „Kuttenperg“. Pozdější heslovitý indorsát v němčině chybně uvádí, že se zpráva týká Dunaje „Comissionelle Relation über der Donau [!] und am Adlerfluß zum Behuf der Holzflöß nach Kuttenberg. Wehrbau“.

⁷² Worliczij.

⁷³ Těšnovský mlýn se nacházel v místech dnešní přehrady Těšnovské přehrady (nepřesně přehrada Les Království).

při JM královské gruntích. Jestliže by se pak to sjíti a ta změna bejti nemohla, žádá toho, aby mu JM královská ráčil v JM gruntech a břehu jednu stranu toho stavu dopustiti založiti a udělati. I viděli sme a ohledali to, že ta změna JM královské gruntuom bez škody bejti můž.

Druhej stav nad městem Dvorem [B], k témuž městu a mlejnu jich náležející, ten také vrat nemá a nepotřebuje, neb jest ouzkej a krátkej. Při kderýmžto stavu plavci sobě nic neobtěžují. A pro lepší týchž plavcův plavení uznalo se to, když dolejší prah o půl lokte snížen bude, že bude spadlivěji. Chtějí to Dvorští dáti hned opraviti. A také sou připověděli, když by plavci z dřívím k tomu stavu přijeli a dostatek vody nebylo, že mají jich mlynáři o tom oznámiti a mlynář má hned stavidla při tom stavu a v té strouze mlejnské zaraziti a vodu jim zdouti, aby mohli volněji s toho stavu se spouštěti. I také ta stavidla v té strouze mlejnské dáti opraviti, aby všacka voda zouplna přes ten stav spadati mohla.

Třetí stav pod městem Dvorem v Žirči [C] při mlejně pana Krystofa Zylbara [z Pilníkova], tak zůstati tu sobě plavci nic nestěžují a volně přeseň jedou.

Čtvrtej stav u Stanovic [D] u mlejna pana Mikuláše Pecynkara [z Bydžína] také plavci bez obtížnosti volně přeseň jedou.

Pátej stav u Heřmanic [E] u mlejna pana Vilíma z Valštejna jest velmi širokej a vysokej, na kderýmž plavcuom dříví často zůstává. Nebrž i vorové se potrhají a nebezpečně a velmi pracně s něho sjíždějí, Pán maje při té opravě stížnost, však proto, když jest mu to od nás na rozuom dáno, že to malejm nákladem opraveno býti může, a to všackno ukázáno, že tím podle sněmovního svolení povinen jest. I k tomu jest přiveden a připověděl, že chce v témž stavu ve dvou nebo ve třech nedělích vrata dáti udělati a to tak opatřiti, aby přeseň bez takový stížnosti volněji spouštěti a plaviti mohli.

Tři stavové při městě Jaroměři [F–H], přes kterýž plavci podle správy své a spatření našeho volně dříví plaviti a přes ně bez škody jeti mohou. A tu Jaromírští s jednoho každého poloulesí⁷⁴ totiž z sedmi vorův mejta iiiij [tj. 4 ½] groše českého berou. V tom plavci velkú obtížnost mají, správu tu činíce, že to mejto tu bráno býti nemá. Žádajíc JM královské v tom za milostivé opatření.

Devátej stav paně Vilímův Trčkův [z Lípy] při mlejně Černovským [I] také vrat nemá. Z kderéhož plavci s těžkostí sjíždějí a na něm vážnou. Ten potřebuje splavu aneb vrat udělání. Poněvadž sme pana Vilíma Trčky doma nenašli, s ouředníkem⁷⁵ jeho smiřickým sme jednali, aby v tom stavu splav neboližto vrata udělati dal. Posta-

⁷⁴ Výraz „*polaulésí*“ zpráva užívá jako početní jednotku sedmi vorů. Lexikální báze staré češtiny však výraz vykládá obecněji jako drobnější dříví, viz Petr NEJEDLÝ a kolektiv. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*. Praha, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., od 2010, heslo: poloulesí [https://madla.ujc.cas.cz].

⁷⁵ Hejtman nebo úředník byl vrchní zástupce vrchnosti na panství.

vil se tomu na odpor majíc toho vejmluvu, že od svého pána o tom žádného poručení nemá, než že to chce panu svému oznámiti a při tom se podle poručení pana svého zachovati. Však na naše dále jemu předložení, když jsme artikul sněmovní, že v každém stavu na vodě Labi vrata prostranná bejti mají jemu ukázali a přečísti dali, že takovou opravou pán jeho povinen jest. I dal jest se v tom volně najíti a připověděl, že chce dáti ve dvou neb ve třech nedělích v tom stavu vrata udělati, a to tak opatřiti, aby plavci přeseň volně plaviti mohli. A to s tou vejminkou, nechť-li by pán jeho k tomu povolití a těch vrat v tom stavu míti, tehdy toto jeho podvolení aby svého průchodu nemělo. Než, aby o takovou věc dále při panu jeho jednáno bylo.

Desátej stav u mlejna Smiřického [J] ten tak zůstati může, neb přeseň plavci volně plaviti mohou. Než stěžují sobě plavci, že tu také jako u Jaromiře mejto z každého poloulesí po iiiij [tj. 4½] groši českým platiti a dávatí musí. V tom také JM královské není-li clo spravedlivý, za milostivý opatření prosí.

Jedenáctý stav u mlejna pana Vilíma Trčky pod Skalou [K], přeseň plavci volně plaviti mohou.

Dvanáctý stav Lochenický [L] k záduší městu Hradci [Králové] náležící přes ten plavci s obtížností plaví a na něm často z dřívím váznou a zůstávají. Také jest ten mlynář připověděl, že chce a má ve dvou aneb ve třech nedělích v tom stavu vrata prostranná udělati, aby přeseň volně plaviti mohli. A k tomu mají Hradečtí na ten čas páni jeho dohlédati a k tomu jej přidržeti.

Třináctý stav u mlejna předměřického [M]. Ten se má od držitele Walše mlynáře všecken naskrze tesy a neb fošnami vydlážditi a dolejšího prahu, aby z něho spadlivěji bylo, o puol lokte ponížiti. Při kderémžto stavu sou stavidla stará v strouze mlejnské, kderouž se na týž mlejn voda vede. Ty má také dotčený mlynář, když by toho plavci potřebovali, a vody dostatek nebylo, a jemu oznámili zaraziti, a vodu jim, aby přeseň plaviti mohli zdouti.

U města Hradce tři stavové [N–P]. Přes ty všechny tři stavy plavci volně plaviti mohou, jen pod tím stavem Bláznicí⁷⁶ u brány po pravý ruce, to kolí o kderýž dříví čelem uhazuje, aby oplankováno bylo a doleji mezi zahradami proti Otmarově a Pěkníkově zahradě kolí, kderěž plavcuom na velkou překážku jest, aby mezi břehy prostranněji bylo vytahati a neb vysekati hned dáti mají. A dále pod lavičkami mezi zahradami

⁷⁶ Jez s poetickým názvem Bláznice je nepochybně totožný s jezem U Bláznic, který vedle jezů Předměřického, Křižovnického, Královského, Rormajstrovského, Velkého a jezu k prostředním mlýnům figuruje ve výčtu jezů v okolí Hradce v první polovině 16. století. Názvem blízký Jez *Hučavý* či *Hučák* se objevuje až od 18. století a váže se k pevnostnímu jezu, který se nacházel cca 150 m severněji od dnešního jezu Hučák. Viz Zlata ŠÁMALOVÁ. *Labe a Orlice*, c. d., s. 5–6, 17. Nabízející se návaznost pevnostního jezu Hučák na starší jez U Bláznic však může rozřešit až další výzkum.

Vaňka pekaře a Vokaře, také mají kolí, kderěž tu silnici na vodě sužuje dáti vysekati. To sou Hradečtí připověděli ve dvou nedělích opatřiti a k nápravě přivesti.

Sedumnáctý stav u mlejna Vopatovského [Q] páně z Perštejna v tom také vrata nejsou. Jest stav širokej, dlouhej a vysokej přes kderej voda tence jde, na kderémž plavci z dřívím zůstávají a těžce scházejí. Ten potřebuje podle svolení sněmovního vrat. Při kderémžto stavu jest strouha široká,⁷⁷ kderoužto struhou na větším díle někdy přes polovici té vody Labe na mlejn vopatovský a větší díl na rybníky páně z Perštejna se bere a vede. A tak tou vodou, kteráž se na rybníky vede, když dostatek vody není, tak Labe a ta silnice na Labi velmi pro malost vody zemdena bejvá. A tepruv nad Přeloučím a nad Tejnem s rybníkův zase do Labe vpadá. Poněvadž jest pan Jaroslav z Perštejna na ten čas doma nebyl a do Moravy odjel, i tu sme vaší arciknížecí Milosti takové nám milostivé poručení regentům páně z Perštejna panu Lackovi Štramberskýmu, panu Jindřichovi Přepickému a Burianovi ouředníku pardubskému jaká se překážka při plavení dříví na tom stavu Vopatovským [Q], poněvadž tu vrata nejsou, plavcům děje předložili a oznámili. I dali sou nám zase tu odpověď, že od pánův svých aby v tom stavu jaká vrata dělati měli poručení nemají a jich páni o takovém JM arciknížecí poručení žádně vědomosti nemají. Než když se pan Jaroslav z Perštejna domů navrátí, o takovém oznámení našem panu správu dáti chtějí. A že pán jich hned Vaši arciknížecí Milosti odpověď psanou dáti má. Přitom sme jich zanechali. Však proto při nich sme obdrželi, přišla-li by v tom času voda a dříví se plaviti mohlo a plavci toho potřebovali a mlynáři Vopatovskému oznámí, má mlynář hned stavidla jedna u mlejna a druhá v strouze kderouž se voda na rybníky vede zaraziti a vodu, aby přes ten stav volně plaviti mohli, zdouti.

Tři stavové páně z Perštejna, totiž Němčický [R], Přeloučský [S] a Tejnecký [T], jakž od plavcův zprávu máme, že přes ty tři stavy bez překážky dříví volně plaví. A tak již na Labi žádněho stavu přes kderěž by se dříví k Horám Kutnam plavilo na překážku není.

Na vodě Vorlici [II.] kdeříž stavové [U] sou nad stavem Svinařským [V], ten žádný podle správy plavcův tomu plavení na překážku není.

Stav pana Alše Rodovského u Svinař [V] potřebuje opravy. V kderémž to stavu pan Aleš jest připověděl a chce dáti ve dvě nedělích vrata prostranná, aby plavci přeseň volně dříví plaviti mohli udělati.

Druhej stav Malšiovský [X] na týž vodě jest Řeháka z Hradce. Přes ten také když se stavidla zarazí volně dříví plaví.

⁷⁷ Myšlen je Opatovický kanál, napájející rozsáhlou soustavu rybníků severozápadně od Pardubic.

Třetí stav u Hradce jménem Rošiovský [Y] potřebuje opravy neb se skrze něj voda tratí a propadá. Ten sou připověděli Hradečtí všecken znovu tesy aneb fošnamy vydláždit, aby vodu držel. Přes kterež budou moci plavci volně plaviti.

Vaší Arciknížecí Milosti

V[ěrní] P[oddaní]
Jakub Hruška z Března
Petr Hlavsá z Liboslavě“

Poznatky zprávy a závěr

Zájem komisařů se soustředil pouze na jezy a jejich způsobilost k plavení dřeva svázaného do vorů. O písčinách, proradných skaliscích, naplavených kmenech a dalších přírodních překážkách plavby se ve zprávě nedočteme. Popis jezů začíná u Těšnovského mlýna a končí nedaleko Kutné Hory. Z toho, že text pomíjí jezy u Hostinného, lze odvodit, že vaziště vorů se nacházela v prostoru mezi Hostinným a Dvorem Králové. Zpráva zachycuje celkem 20 jezů na Labi a tři nejspodnější jezy na Orlici. Tento seznam se do velké míry shoduje i s umístěním dnešních jezů, a tak jej lze považovat za úplný. Nepřímo se zpráva skrze zmíněné jezy stává také velmi cenným soupisem mlýnských provozů na horním Labi k polovině 16. století.

U žádného z popisovaných jezů se výslovně nezmiňuje existence vorové propusti, nicméně u příliš stručně popsaných jezů na Orlici a středním Labi pod Hradcem Králové můžeme jejich existenci považovat za pravděpodobnou. Komisaři dokonce v některých případech (Dvůr Králové [B]) výslovně zmiňují, že stavba vorové propusti není u daného jezu potřeba. Zpráva hned na několika místech dokládá, že se zde a v této době plavilo tradičně ve vorech, nikoliv volně. Na nebezpečném heřmanickém jezu [E] se dokonce plavcům vory trhaly. U Jaroměře [F–H] a Smiřic [J] platili plavci (podle jejich mínění neoprávněně) clo ve výši 4½ groše českého z každého poloulesí, neboli sedmi vorů. Jeho výše se pohybovala na stejné úrovni jako jinde v zemi (např. pro Kralupy nad Vltavou se uvádí ½ groše českého z každého voru).⁷⁸

U jezů, které plavci označili jako nebezpečné nebo těžko sjízdné, jednala komise s jejich majiteli o naplnění sněmovního usnesení ve věci zřízení vorových propustí. Někdy navrhovala i jiné formy pomoci snadnějšímu překonávání jezů (zaražení stavidel mlynáři, snížení jezů). O úpravách se komisaři snadno domluvili s městy a přímými majiteli panství. Naopak hejtmané panství, kteří své vrchnosti pouze zastupovali, se nechtěli k žádným úpravám zavazovat. Obvykle je přesvědčilo až přečtení sněmovního usnesení. Úpravy nakonec komise smluvila se všemi vrchnostmi mimo silně zadlužených a nepřítomných Pernštejnů. Za současného stavu poznání není

⁷⁸ Josef TLAPÁK. Z dějin křižovnické voroplavby, c. d., s. 386.

snadné ověřit, zda k příslibeným úpravám jezů vůbec došlo. Protože však plavci i v pozdějších letech opakovaně požadovali zřízení vorových propustí na jezech ve Stanovicích [D] a Heřmanicích [E],⁷⁹ pravděpodobně k domluveným úpravám většiny jezů v dohledné době vůbec nedošlo. Až tak velkou „váhu“ mohlo mít usnesení zemského sněmu u šlechticů, z nichž mnozí se politického jednání sami účastnili.

Zároveň nelze říci, že by sepsáním zprávy veškeré snahy o zlepšení podmínek labské voroplavby utichly. Přednesení zprávy (5. srpna 1554) totiž již následující den vyvolalo malou korespondenční smršť, která reagovala na zjištění a předběžné dohody komisařů při místních jednáních. Arcikníže Ferdinand se tak obracel na lochenického a předměřického mlynáře kvůli půjčce na zbudování vorové propusti,⁸⁰ na Jaroměřské o předložení oprávnění k výběru cla z poloulesí vorů,⁸¹ na Ferdinanda Viléma Trčku z Lípy taktéž pro výběr cla ve Smiřicích a zbudování vorové propusti na jezu v Černožicích⁸² a Petru Boreckému nařídil zbudovat nový jez s propustí ukotvený do královského břehu a příslibil mu směnu pozemků při nadcházející návštěvě krále Ferdinanda I v Čechách.⁸³

Z výše naznačených důvodů musíme v textu zprávy pečlivě rozlišovat rovinu reálného popisu aktuálního stavu jezů od hypotetické roviny slíbených a požadovaných, ale patrně ne vždy realizovaných úprav jezů.

Summary⁸⁴

In the summer of 1554 Ferdinand II, Archduke of Austria and governor of Bohemia set up a professional commission in order to assess the weirs located on the upper

⁷⁹ Zpráva z roku 1554 hovoří o heřmanickém jezu [E] jako širokém a vysokém „na kderýmž plavcuom dříví často zůstává. Nebrž i vorové se potrhají a nebezpečně a velmi pracně s něho sjíždějí“. Komisaři vymohli příslib Viléma z Valdštejna v něm během dvou či tří týdnů zbudovat vrata. Ani o drahnou dobu později, roku 1588, neměl stanovický [D] a heřmanický [E] jez žádná vrata! Protože jejich majitelé záměrně navyšovali jezy, nemohli plavci kvůli obavám z jejich poškození „jarním tčasem, když snihové vody jdou“ splavit „dlouhého lesu k stavení, tolikéž šindele a jiný potřeby“ pro stavby a pivovary na poděbradském, přerovském i brandýském panství. Viz NA, SM, k. 1544, sig. N40/1/II. fol. [297–300, 352].

⁸⁰ NA, KR, kn. 53, f. 90v.

⁸¹ NA, KR, kn. 53, f. 91v–92r.

⁸² NA, KR, kn. 53, f. 92rv.

⁸³ NA, KR, kn. 53, f. 92v.

⁸⁴ Za konzultaci při překladu anglického resumé k článku bych rád poděkoval kolegyni Kateřině Mackové.

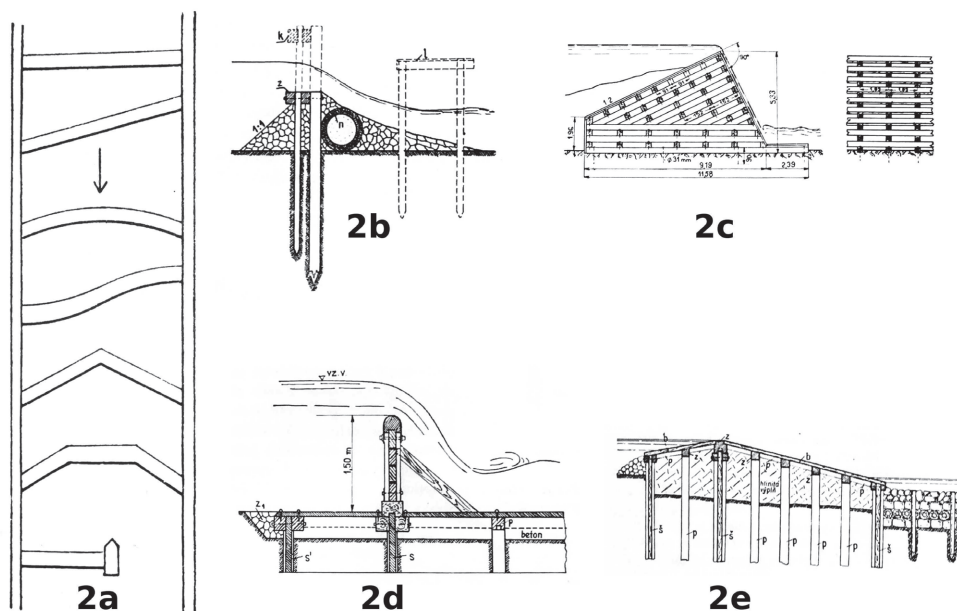
and middle watercourse of the Elbe (Labe) and Orlice rivers and their technical suitability for bringing timber from the deep woods of the Giant Mountains (Krkonoše) foothills to the silver mines near Kutná Hora and further afield into the lowland region Polabí. As members of this commission were appointed: the royal advisor Jakub Hruška z Března, the alchemist and administrator of the highest mintmaster's office Petr Hlavsa z Liboslavě and the royal architect of the Prague castle Hans Tirol. Two important events preceded their mission to north-east Bohemia. In 1553 the Czech Land Assembly approved the privilege of timber rafting (for nobility only) on the Elbe and Jizera rivers and the duty of the owners of dangerous weirs to build timber raft sluices. The second urgent reason for sending out the commission was a serious problem with the supply of timber to the mines near Kutná Hora in the spring of 1554. The Commission was supposed to assess the technical suitability of the weirs for timber rafting and arrange structural modifications of dangerous weirs with their owners. The commission wrote a report written in Old Czech (article contains its transcription) about the field findings, the proposed weir adjustments and other measures. The commissioners visited and described 20 weirs on the Elbe river in total, located between a large forest called "Království" ('the kingdom' in English) above Dvůr Králové nad Labem and the shores of the Elbe near Kutná Hora. They also visited three more weirs at the lower watercourse of Orlice near Hradec Králové. According to the report, none of the visited weirs were equipped with timber raft sluices. However, we can presume their existence in the too briefly described weirs situated under Hradec Králové. This report on weirs also documents the existence of many mills on the Elbe in 1554. In order to facilitate timber rafting through the dangerous weirs, the commissioners established oral agreements with the owners for building new weirs, modifications of existing weirs (primarily construction of timber raft sluices) and other measures in the form of temporary closures of floodgates by local millers and the like. However, most of the arrangements have probably never been implemented.

Author's address:

Národní památkový ústav, generální ředitelství
Detašované pracoviště Liliová 219/5, 110 00, Praha 1
isa.frantisek@npu.cz

Obr. 1. Rekonstrukční mapa labských a orlických jezů, které v úseku mezi lesem Království a kutnohorskými doly zmiňuje zpráva z roku 1554. Abecední označení jezů odkazuje ke zmínce o nich v ediční části článku. Řečiště vybraných toků zakreslena v jejich současné podobě. Navrhl František Iša, graficky upravila Lucie Beránková.

Obr. 2. Příklady půdorysného a konstrukčního řešení základních typů historických jezů v rovině řezu (směr toku zleva doprava): 2a) varianty půdorysného uspořádání jezů, 2b) prozatímní jez se štetovou stěnou a haťovým válcem, 2c) srubový jez s výplní, 2d) jez s jednoduchou hradící stěnou a 2e) dřevný jez s jílovou výplní. Převzato z publikace František JERMÁŘ. *Jezy. Stavby a konstrukce*. Praha, 1959. (s. 14, 20, 21, 22 a 27).